

VAI TRÒ CỦA CỘNG ĐỒNG TRONG BẢO VỆ VÀ PHÁT HUY GIÁ TRỊ DI SẢN CA HUẾ

NGUYỄN VĂN MÃI*

Tóm tắt: Ca Huế là một loại hình nghệ thuật trình diễn có giá trị lịch sử, văn hóa, khoa học, kinh tế. Năm 2015, Nhà nước ra quyết định công nhận Ca Huế là di sản văn hóa phi vật thể quốc gia. Từ lý thuyết vai trò xác định cộng đồng đã thể hiện tính tự chủ, chủ động tích cực, thực hành, trao truyền di sản trên cơ sở phối hợp với chủ thể nhà nước và các thành phần trong cộng đồng. Bài viết nêu ra các giải pháp nhằm nâng cao vai trò của cộng đồng trong bảo vệ và phát huy giá trị Ca Huế hướng tới một chương trình phát triển cộng đồng trong tương lai.

Từ khóa: cộng đồng, bảo vệ, phát huy, Ca Huế.

Abstract: Ca Hue is a form of performing art that holds significant historical, cultural, scientific, and economic value. In 2015, the Vietnamese government officially recognized Ca Hue as a national intangible cultural heritage. From the theoretical perspective of community-based heritage safeguarding, local communities have demonstrated autonomy, initiative, active participation, and practical engagement in the preservation and transmission of this heritage, in coordination with the state and various community stakeholders. This article proposes a number of solutions to strengthen the role of the community in the protection and promotion of Ca Hue, aiming toward a comprehensive community development program in the future.

Keywords: community, preservation, promotion, Ca Hue.

Ca nhạc Huế (Ca Huế) là một loại hình di sản văn hóa phi vật thể - loại hình nghệ thuật trình diễn ra đời và phát triển ở vùng đất Huế. Khi bàn đến lịch sử ra đời của loại hình nghệ thuật trình diễn này đã có nhiều ý kiến của các nhà nghiên cứu xác định thời điểm hình thành Ca Huế. Tổng hợp lại, những ý kiến đều tương đối thống nhất cho rằng: thời điểm hình thành và ra đời của thể loại Ca Huế có thể từ TK XVII đến giữa TK XVIII. Đây là giai đoạn yên bình và cực thịnh của các chúa Nguyễn. Nghệ thuật âm nhạc là thú vui dành cho giới quý tộc đã xuất hiện. Sang TK XIX, Ca Huế đã định hình với một số bài bản được rút ra từ tế nhạc cung đình Huế như long ngâm, ngũ đối thượng, ngũ đối hạ, 10 bài liên hoàn. Bên cạnh những sáng tác mới của các ông Hoàng, bà Chúa, các văn nhân nho sĩ, các nhạc công tài năng dưới thời Nguyễn, ca nhạc Huế là một thể loại âm nhạc mang những đặc trưng cơ bản có tính phổ quát chung của âm nhạc truyền thống Việt Nam, đó là những sản phẩm âm nhạc mang tính cộng

đồng sáng tạo, tính dị bản và biến hóa lòng bản (1).

Ca Huế thể hiện một số đặc điểm: về hệ thống điệu thức, về nhạc đệm; về các nhạc công, ca nương, nhạc sĩ... họ là những người nổi tiếng trong lịch sử Ca Huế. Ca Huế là loại hình âm nhạc thính phòng đã phát triển, lan truyền ra ngoài dân chúng và quá trình đó đã tiếp nhận thêm một số điệu hò, điệu lý, có cùng một môi trường địa văn hóa và trở thành một nét riêng độc đáo trong kho tàng âm nhạc Việt Nam.

Về giá trị lịch sử: Mặc dù những bước đi ban đầu của Ca Huế không phải xuất phát từ dân gian mà từ tế nhạc cung đình, nhưng trong quá trình phát triển của nó là một sự cộng hưởng với dòng nhạc trong dân gian, các giá trị nghệ thuật cung đình nói chung cũng là sản phẩm của nhiều tài năng đỉnh cao trong lịch sử. Vì vậy, Ca Huế là sản phẩm văn hóa tinh thần đỉnh cao của nhân dân Thừa Thiên Huế nói riêng và của Việt Nam nói chung đã được thử thách qua thời gian về cả nội dung lẫn hình thức nghệ thuật biểu diễn.

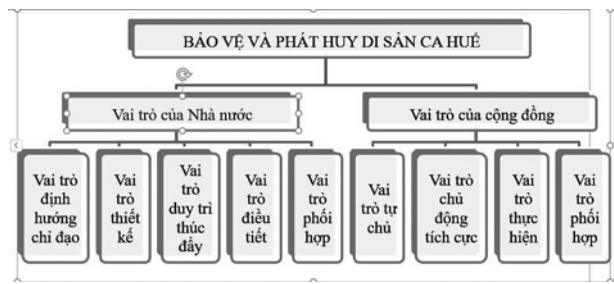
Về giá trị văn hóa: Ca Huế là một trong những tiêu hệ cấu thành trong tổng thể của văn hóa Huế, nói đến văn hóa Huế không thể không nhắc đến Ca Huế.

Về giá trị khoa học: Ca Huế là thể loại âm nhạc mang đầy đủ các điều kiện, tiêu chí của dòng âm nhạc chuyên nghiệp bác học của thể loại thánh phòng, một thể loại âm nhạc đỉnh cao trong toàn bộ các di sản âm nhạc truyền thống Việt Nam. Tính khoa học được thể hiện qua các dấu hiệu cơ bản như hệ thống bài bản phong phú; cấu trúc giai điệu là cấu trúc của âm nhạc chuyên nghiệp, lời ca giàu chất văn học; kỹ thuật ca hát thuộc loại chuyên nghiệp, Ca Huế luôn có yêu cầu về nhạc điệu và các nhạc cụ có tính đặc trưng/ riêng; Ca Huế cần có môi trường diễn xướng chọn lọc, tao nhã, trình độ thưởng thức phải hiểu được bản chất của âm nhạc trong Ca Huế. Quan hệ giữa người nghệ sĩ và người thưởng thức là quan hệ tri ân, tri kỷ, đồng điệu, tạo ra sự giao hòa giữa người nghe và nghệ sĩ.

Theo lý lịch trong hồ sơ di sản Ca Huế, đã xác định các giá trị lịch sử, văn hóa, khoa học của loại hình nghệ thuật trình diễn này. Tuy nhiên, trong bối cảnh xã hội hiện nay, Ca Huế còn biểu lộ giá trị kinh tế trong phát triển kinh tế du lịch. Trong những thập niên gần đây khách du lịch đến Huế rất đông và đều có nhu cầu nghe Ca Huế. Phát triển bền vững về kinh tế cho cộng đồng khu vực có di sản là một trong 4 yếu tố bền vững theo chính sách của UNESCO. Trong những năm gần đây, 100% các tour du lịch đến Huế đều có chương trình Ca Huế trên sông Hương. Ca Huế được xem là một sản phẩm du lịch độc đáo đã kéo theo sự hình thành một chuỗi các dịch vụ đi kèm mở ra hướng biến đổi sinh kế cho cộng đồng địa phương, mang lại nguồn thu cho tỉnh, giải quyết việc làm cho cộng đồng, nâng cao nguồn thu cho những người tham gia biểu diễn và phục vụ hoạt động trình diễn trong hiện tại và tương lai.

Trên cơ sở các giá trị nổi bật của Ca Huế, Bộ VH-TT-DL đã ra Quyết định số 1877/QĐ-BVHTTDL ngày 8-6-2015 đưa Ca Huế vào danh mục di sản phi vật thể quốc gia.

Để bảo vệ và phát huy giá trị Ca Huế, trước hết cần xác định chủ thể quản lý, trong đó, bao gồm 2 chủ thể chính là nhà nước và cộng đồng. Theo lý thuyết vai trò mỗi chủ thể đều có những nhiệm vụ riêng và giữa 2 chủ thể cần có sự phối hợp với nhau để đạt được mục tiêu chung.

Sơ đồ vai trò của Nhà nước và cộng đồng trong bảo vệ và phát huy di sản Ca Huế (2)

Theo sơ đồ, Nhà nước có 5 vai trò và cộng đồng có 4 vai trò. Trong phạm vi bài viết, tác giả tập trung nghiên cứu làm rõ vai trò của cộng đồng trong bảo vệ và phát huy giá trị Ca Huế. Theo Công ước về bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể năm 2003 cộng đồng, đặc biệt là các cộng đồng, các nhóm người và trong một số trường hợp là cá nhân bản địa đóng vai trò quan trọng trong việc tạo ra, bảo vệ, duy trì và tái sinh di sản văn hóa phi vật thể. Từ đó làm giàu thêm sự đa dạng văn hóa và tính sáng tạo của con người (3). Tác giả Nguyễn Thị Thu Trang cho rằng, cộng đồng là một tập hợp những chủ thể văn hóa và những người cùng cư trú ở một khu vực địa lý, có những đặc tính chung về văn hóa, xã hội cũng thừa nhận một di sản văn hóa là tài sản của họ và một di sản văn hóa phi vật thể nhất định là bản sắc (4).

Thành phần cộng đồng theo cách hiểu hiện nay rất đa dạng, bao gồm cộng đồng sở tại, khách du lịch, các nghệ nhân, doanh nghiệp, các ca sĩ, nhạc công... Tuy nhiên, trong thành phần cộng đồng đối với trường hợp Ca Huế, các nghệ nhân được đánh giá có vai trò quan trọng. Họ có tài năng, có công bảo vệ và phát huy giá trị di sản văn hóa phi vật thể thông qua việc thực hành, truyền dạy... một loại hình nghệ thuật trình diễn dân gian trong không gian và thời gian xác định, thông qua âm nhạc, vũ điệu, ngôn ngữ, các hình thức khác thể hiện bản sắc văn hóa của cộng đồng.

Phân tích các cộng đồng có vai trò trong bảo vệ và phát huy di sản Ca Huế thể hiện rõ có 2 nhóm chính:

Nhóm 1: bao gồm các nghệ nhân hiện có (13 nghệ nhân), nghệ sĩ nhân dân (4 nghệ sĩ), nghệ sĩ ưu tú (24 nghệ sĩ). Tính đến năm 2025, trên địa bàn thành phố có hơn 350 diễn viên, nhạc công hoạt động trên lĩnh vực Ca Huế (5).

Nhóm này đóng vai trò rất quan trọng chính họ đã truyền tải Ca Huế đến các cộng đồng quốc gia, quốc tế. Họ sáng tác, thực hành và trao truyền di sản.

Nhóm 2 bao gồm các thành phần rất đa dạng: cộng đồng sở tại, cộng đồng từ các nơi khác đến (khách du lịch trong nước và quốc tế...) các doanh

nghiệp du lịch (tham gia tổ chức các tour du lịch tại Huế). Tuy nhiên, nhóm cộng đồng này chủ yếu là những khán giả thưởng thức Ca Huế, hình thức này nhằm mục đích giới thiệu cho khách du lịch. Ở dạng này, giữa người nghe và nghệ sĩ biểu diễn chưa có mối thân tình quen biết. Vì vậy, cần có người giới thiệu về quá trình hình thành, phát triển, cái hay, cái đẹp của Ca Huế cùng với giới thiệu, các nghệ sĩ sẽ biểu diễn minh họa cho du khách, hình thức này chỉ mới xuất hiện trong khoảng giữa TK XX, khi ngành du lịch đã phát triển và Ca Huế không còn là dạng ca nhạc thuần chất như nó đã có trong lịch sử (6).

Mặc dù 2 nhóm cộng đồng trên đều có vai trò khác nhau, nhưng mối quan hệ tương tác giữa người biểu diễn và người nghe là điều kiện cốt lõi để trình diễn di sản luôn tồn tại và phát triển trong đời sống của cộng đồng và nhìn vào tổng thể thì vai trò của cộng đồng cả 2 nhóm đều hướng tới mục đích chung - giữ gìn bản sắc Ca Huế.

Vai trò tự chủ

Trong lịch sử cũng như hiện nay, chủ thể văn hóa là nhân dân Thừa Thiên Huế nay là nhân dân thành phố Huế. Chủ thể là giới nhân văn, nho sĩ, các ca nương, nhạc công của thời phong kiến và sau này là giới trí thức, văn nghệ sĩ và nhân dân Thừa Thiên Huế và lan tỏa đến các tỉnh Quảng Trị, Quảng Bình (7).

Chính vì cộng đồng được xác định là chủ thể văn hóa - phát huy vai trò tự chủ của mình trong lịch sử cũng như hiện nay, cho nên mặc dù có những biến đổi về thành phần cộng đồng (nhóm trình diễn và nhóm thưởng thức), nhưng Ca Huế luôn là giá trị văn hóa phi vật thể gắn với cộng đồng.

Vai trò chủ động tích cực của cộng đồng

Vai trò này được thể hiện rõ trong suốt chiều dài trên 3 thế kỷ mặc dù cũng có những bước thăng trầm. Cộng đồng đã phát huy vai trò trong lựa chọn, nghiên cứu, vận dụng phù hợp với từng thời kỳ lịch sử. Vì vậy, từ chỗ với tư cách là ca nhạc thính phòng có tính cổ điển đã được cộng đồng chủ động kết hợp với những làn điệu dân ca/ dân gian phù hợp với đông đảo người dân mặc dù trước đây Ca Huế thường được tổ chức trong các phủ đệ thư phòng của văn nhân, nho sĩ, quan lại thời phong kiến, hoặc trong các phòng khách của các tao nhân, mặc khách, tri thức, văn nghệ sĩ... nhưng chính cộng đồng đã chủ động tích cực phát huy không gian biểu diễn tới những nơi khác. Cụ thể như biểu diễn trên sông Hương và nhiều không gian khác... đã làm cho Ca Huế càng đến gần với các thành phần thưởng thức đa dạng hơn rất nhiều.

Vai trò thực hiện

Để trả lời cho vấn đề này có thể khẳng định thực

hiện trình diễn Ca Huế chính là cộng đồng. Tuy nhiên, có thể nhận rõ không phải ai cũng thực hiện được Ca Huế mà chỉ có một nhóm cộng đồng (người viết gọi là nhóm 1). Nhóm này có kỹ năng đặc thù bao gồm các ca sĩ, nhạc công, người sáng tác các bài bản để các ca sĩ biểu diễn số lượng trong nhóm này đến thời điểm năm 2024 có khoảng 350 người. Các ca sĩ trình bày các bài bản trong nhạc mục của Ca Huế. Các bài bản trình bày là các bài mà người nghệ sĩ hát thành công nhất cả về giai điệu và lời ca. Cộng đồng nhóm 1 có vai trò đặc biệt trong việc tổ chức trình diễn/ giới thiệu di sản, truyền dạy cho các thế hệ tiếp nối. Trình diễn có thể thực hiện ở nhiều thời gian và không gian khác nhau. Truyền dạy cho các thế hệ cũng được thực hiện ở nhiều tổ chức khác nhau (trường học, câu lạc bộ, gia đình các nghệ nhân...). Trình diễn và truyền dạy đối với loại hình di sản văn hóa phi vật thể là một trong những hoạt động quan trọng trong bảo vệ và phát huy di sản văn hóa phi vật thể (tính đặc thù của di sản luôn gắn với cộng đồng) sẽ tránh được nguy cơ bị mai một, thất truyền, tạo nên sự tồn tại bền vững cho di sản (8). Tuy có thể đánh giá cao các thành viên trong cộng đồng nhóm 1, nhưng trên thực tế tính quyết định tổng thể cần có cả hai nhóm cộng đồng, nhóm trình diễn và nhóm thưởng thức. Nhóm thưởng thức có vai trò chủ động, tham gia tích cực, hưởng ứng và đánh giá từ đó là sự lựa chọn. Người nghe/ thưởng thức có lựa chọn và cổ vũ cho loại hình diễn xướng này. Sự kết hợp đồng điệu giữa người diễn và người thưởng thức là điều kiện quyết định đến sự tồn tại lâu dài của Ca Huế nói riêng và các diễn xướng khác nói chung. Số lượng giữa 2 nhóm này trên thực tế nhóm 1/ nhóm thực hành di sản có tăng lên, nhưng số lượng nhóm 2 tăng nhanh vượt trội về số lượng. Có thể dẫn số liệu cụ thể qua thống kê năm 2024 cho biết, số lượng nghệ sĩ, ca sĩ, nghệ nhân có khoảng hơn 350 người. Trong khi đó, số liệu nhóm những người thưởng thức Ca Huế là khoảng 23.000 lượt trong năm 2024. Sự chênh lệch về số lượng có thể dẫn đến tình trạng không đáp ứng nhu cầu của nhóm người thưởng thức Ca Huế, điều đó đặt ra một nhiệm vụ đối với các chủ thể (Nhà nước và cộng đồng) cần tập trung hơn nữa vào việc đào tạo (truyền dạy) các thế hệ trẻ thực hành trình diễn di sản Ca Huế.

Vai trò phối hợp

Ngoài các vai trò tự chủ, chủ động tích cực, thực hiện cộng đồng còn có vai trò phối hợp. Những biểu hiện của phối hợp rất đa dạng. Trước hết, cần phối hợp chặt chẽ, hiệu quả giữa chủ thể Nhà nước và chủ thể cộng đồng. Một biểu hiện khá rõ trong phối hợp này thể hiện ở điểm Nhà nước ban hành các văn bản

pháp lý bao gồm luật và các văn bản dưới luật liên quan đến bảo vệ và phát huy giá trị Ca Huế, những quy định, những nguyên tắc đã được công bố; cộng đồng phối hợp thực hiện nghiêm túc những quy định trong các văn bản đã ban hành. Từ đó dẫn đến hiệu quả tích cực, đúng hướng. Trường hợp Nhà nước ban hành chính sách (chính sách đối với nghệ nhân, ca sĩ, nghệ sĩ...), cộng đồng cần nắm được vì họ chính là đối tượng thụ hưởng chính sách. Ngay trong cộng đồng cũng biểu lộ sự phối hợp giữa cộng đồng với cộng đồng, giữa ca sĩ, nghệ sĩ và người thường thức chính là phát huy giá trị của Ca Huế trong xã hội truyền thống và hiện đại.

Như vậy, qua phân tích vai trò của cộng đồng từ tự chủ, chủ động tích cực, thực hiện và phối hợp có thể đi đến nhận định: cộng đồng là người nắm giữ di sản, là người có vai trò tích cực trong bảo vệ và phát huy di sản Ca Huế. Mặc dù trong truyền thống cũng như hiện nay, cộng đồng là một chủ thể có vai trò tích cực trong bảo vệ và phát huy giá trị di sản Ca Huế.

Tuy nhiên, cũng cần có các giải pháp nhằm nâng cao vai trò tích cực, chủ động thực hiện của cộng đồng trong bảo vệ và phát huy di sản Ca Huế như:

Một là, đảm bảo sự tham gia chủ động tích cực của cộng đồng Việt Nam cũng như các quốc gia thành viên công ước 2003 về bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể phải đảm bảo sự tham gia đồng rãi nhất của cộng đồng, nhóm người, cá nhân sáng tạo gìn giữ, trao truyền di sản và khuyến khích cộng đồng tham gia một cách tích cực vào bảo vệ di sản. Điều quan trọng là không nên đưa ra những biện pháp cố định mà cần lưu tâm đến sự sáng tạo, tính linh động và tính thực tế trong quản lý các loại hình di sản phi vật thể khác nhau.

Hai là, khuyến khích cộng đồng trao truyền di sản. Cộng đồng chính là những người trao truyền di sản cho thế hệ trẻ không chỉ tại cộng đồng mà còn trong các trường học, các chương trình, dự án đào tạo, tập huấn. Hoạt động trong các chương trình này chính là các nghệ nhân, ca sĩ, nhạc sĩ... Nhà nước cần có hỗ trợ về tài chính, cơ sở vật chất, không gian, môi trường thực hành để có thể chủ động đảm nhận công tác truyền dạy cho thế hệ trẻ.

Ba là, nâng cao nhận thức của cộng đồng về di sản phi vật thể. Trường hợp với di sản Ca Huế, các nhóm cộng đồng cần nâng cao nhận thức và hiểu biết về giá trị của di sản, tránh tâm thương hóa và thương mại hóa di sản. Cộng đồng nói chung cần hiểu rõ Ca Huế chính là một nét bản sắc của người dân xứ Huế được Nhà nước công nhận là di sản văn hóa phi vật thể quốc gia. Nhận thức rõ giá trị của di sản sẽ nâng cao trách nhiệm của cộng đồng trong bảo vệ, phát huy di sản.

Bốn là, đẩy mạnh công tác xã hội hóa trong cộng đồng. Mục tiêu nhằm phát huy những nguồn lực xã hội, vai trò chủ động tích cực của người dân trong việc đầu tư công sức, tiền của và thực hành di sản. Điều này đồng nghĩa với việc giảm thiểu chế độ bao cấp, tập trung quyền lực nhà nước, nâng cao vai trò chủ động tích cực của người dân, phát huy nội lực của toàn dân trong bảo vệ di sản.

Năm là, giảm thiểu các nhóm lợi ích trong cộng đồng. Thực hiện ở nhiều địa phương đã nảy sinh hiện tượng nhóm lợi ích trong cộng đồng trục lợi từ di sản. Do vậy, các cấp quản lý và ngành Văn hóa cần chỉ đạo và quản lý chặt chẽ hơn để giảm thiểu các nhóm lợi ích trong cộng đồng và những tác động gây tổn hại đến di sản (9).

Tóm lại, khi vận dụng lý thuyết để phân tích các vai trò của cộng đồng trong bảo vệ và phát huy di sản ca Huế, để phát huy hơn nữa còn có một chương trình phát triển cộng đồng cần thiết nghiên cứu và vận dụng cả về lý thuyết và thực tiễn vào tiến trình bảo vệ di sản Ca Huế trong hiện tại và tương lai (10) ■

N.V.M

1. Lý lịch khoa học Di sản văn hóa phi vật thể Ca Huế đề nghị đưa vào danh mục Di sản phi vật thể quốc gia, Hồ sơ lưu Cục Di sản văn hóa, Bộ VH-TT-DL, 2015, tr.1-2.

2. Nguyễn Thu Phương, *Quản lý lễ hội truyền thống trên địa bàn thành phố Hà Nội*, Luận án tiến sĩ Quản lý văn hóa, Trường Đại học Văn hóa Hà Nội, 2022.

3. *Công ước về bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể 2003*, *ich.unesco.org*.

4. Nguyễn Thị Thu Trang, *Cộng đồng với việc bảo vệ di sản văn hóa phi vật thể*, Tạp chí *Di sản văn hóa*, số 15 (54), 2019, tr.17.

5. Theo số liệu từ Văn bản chấp thuận chương trình biểu diễn Ca Huế cho 10 công ty tổ chức biểu diễn Ca Huế.

6, 7. Lý lịch khoa học Di sản văn hóa phi vật thể Ca Huế đề nghị đưa vào danh mục Di sản phi vật thể quốc gia, Hồ sơ lưu Cục Di sản văn hóa, Bộ VH-TT-DL, 2015, tr.18-19, 6, 9.

8. *Luật Di sản văn hóa 2001, sửa đổi bổ sung 2009*, Nxb *Chính trị quốc gia Sự thật*, 2009, tr.40-41.

9. Nguyễn Thị Hiền, *Quản lý nhà nước và vai trò của cộng đồng trong bảo vệ và phát huy giá trị 12 di sản văn hóa phi vật thể*, Nxb *Văn hóa dân tộc*, 2019, tr.219-222.

10. Tô Duy Hợp, Lương Hồng Quang, *Phát triển cộng đồng lý thuyết và vận dụng*, Nxb *Văn hóa - Thông tin*, Hà Nội, 2000.

Tài liệu tham khảo

1. Trần Kiều Lai Thủy, *Ca Huế từ góc nhìn văn hóa học*, Luận án tiến sĩ Văn hóa học, Đại học Quốc gia TP.HCM, Trường Đại học Khoa học xã hội và nhân văn, 2015.

Ngày Tòa soạn nhận bài: 25-6-2025; Ngày phân biện, đánh giá, sửa chữa: 22-7-2025; Ngày duyệt đăng: 23-8-2025.